

Gedachtenis

**Gedachtenis
Over zinmo(nu)menten**

Sylvain De Bleeckere

Omslagontwerp en lay-out: Sylvain De Bleeckere
Op het omslag: Nelly Claeys, Ginkgoblade, 2010
Filmfoto's: Mindsmeet, Benelux Film Distributors

© Uitgeverij Men(S)tis, Hasselt 2011
ISBN 978 90 8051 650 2
EAN 978 90 8051 650 2
NUR 736
D/2011/8852/3

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Men(S)tis' Studies # 1

Ten geleide

Het eerste nummer in de nieuwe reeks *Men(S)tis' Studies* verschijnt naar aanleiding van de twintigste editie van *De Dag van de Religieuze Film*, een jaarlijks evenement en een initiatief van *Men(S)tis* vzw. Voorheen publiceerde *Men(S)tis* bij de gelegenheid van de *Dag van de Religieuze Film* de reeks *Leren Leven met Beelden*, een educatieve publicatie voor beeldopvoeding en zingeving. Er zijn zestien nummers verschenen. Met de nieuwe reeks *Men(S)tis' Studies* wil de vereniging haar publicaties nog dichter laten aansluiten bij *De Dag van de Religieuze Film* zelf. Het thema en de vertoonde films komen op de voorgrond te staan en *De Dag* zelf krijgt hierdoor nog meer reliëf. Aldus draagt het evenement bij tot het stofferen en stimuleren van de actuele reflectie over zingeving, beeldcultuur en religie via het medium van de cinematografie.

Gedachtenis. Over zinmo(nu)menten kent een uniek concept. Het thema en de drie films belichten en verrijken elkaar. Het concept zelf ontspringt aan het beeldend denken waar *Men(S)tis* zich voor inzet. Het visueel motto, het ginkgoblade —door Nelly Claeys geschilderd in de modus van de iconen— begeleidt het concept. Het vertegenwoordigt zowel de levende werkelijkheid, de levensboom van de planeet aarde, als de creatieve, zingevende mens en zijn religieuze cultuur. Alle drie zijn ze vandaag betrokken in een ingrijpend veranderingsproces. Dat vereist een nieuwe wijze van denken die zich uitdrukt in een nieuwe wijze van kijken naar het blijvende wonder van het leven en naar het fenomeen mens dat individueel en in gemeenschap werkt aan een zinvol bestaan.

Gedachtenis. Over zinmo(nu)menten verschijnt als een bioscopische denkoefening: een oefening in het schouwen ('skopein') van het leven ('bios') in een regie van *En waar de sterre bleef stille staan*, *Agora* en *Des hommes et des dieux*. Lezen wordt hier tegelijkertijd een wijze van kijken en een manier van interpreteren, een mentale reis in een eigenzinnig denklandschap waar in het midden de gedachtenis tot leven komt...op een ongeziene manier.

Inhoud

Inleiding	6
Waar de sterre bleef stille staan	11
Agora	54
Des hommes et des dieux	87
Gedachtenistriптиek	119

Inleiding

‘Gedachtenis’ is een mooi Germaans woord. Het staat dicht bij het Duitse ‘Gedächtnis’. Op de Breitscheidplatz in Berlijn staat de Kaiser-Wilhem-Gedächtniskirche. Het is een blijvend monument in het centrum van wat tijdens de Koude Oorlog ‘West-Berlijn’ werd genoemd. Het kerkmonument versteent de blijvende herinnering aan de tragedie van de Tweede Wereldoorlog die vanuit Berlijn werd geregisseerd en waar zich ook het dramatische einde ervan afspeelde. Het gedachteniskarakter wint nog aan kracht door het moderne, nieuwe kerkgebouw dat naast de bewaarde ruïne van de Kaiser-Wilhem-Gedächtniskirche is gebouwd. Architect Egon Eiermann ontwierp een moderne, achthoekige kerkzaal met een achthoekige klokkentoren. De muren van de kerk bestaan uit circa 20 000 in het blauw gebrandschilderde glastegels. Zij scheppen een meditatieve ruimte die midden het drukke stadsverkeer een oase van gedachtenisvolle bezinning mogelijk maakt. Ook de Duitse regisseur Wim Wenders opent zijn filmgedicht *Der Himmel über Berlin*¹ (1987) met de engel Damiel die vanop de ruïne van de Kaiser-Wilhem-Gedächtniskirche naar de stad en haar bewoners kijkt. De hoge kerkruïne is voor de twee hoofdpersonages, de engelen Damiel en Cassiel, een van hun geliefde verblijfplaatsen. Zij mediteren schouwend over de jonge en oude bewoners van de stad. Een klein meisje dat de straat oversteekt kijkt naar Damiel boven op de kerkmuur. De engelen zijn alleen voor kinderen zichtbaar, niet voor volwassenen. Damiel en Cassiel zijn de engelbewaarders van de stadsbewoners. Ze kunnen niet tussenkomen. Ze kunnen enkel schouwend meeleven. Hun schouwen is de collectieve gedachtenis van de stad. Daarom verblijven ze ook graag in de grote, nieuwe bibliotheek.

Wim Wenders vertelt met *Der Himmel über Berlin* een eigentijdse filmfabel. Daarin verschijnt de gedachtenis als een engelenwerk. Het beweegt tussen het verleden en de toekomst: het verleden, waarvan de sporen nog zichtbaar zijn maar dat in de misten van het voorbije is

¹ Wenders, W.; Handke, P., *Der Himmel über Berlin. Ein Filmbuch*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987. Zie ook de officiële site van de film: http://www.wim-wenders.com/movies/movies_spec/wingsofdesire/wingsofdesire.htm

verdwenen, en de toekomst waarnaar de levenden hier en nu aan het bewegen zijn zonder te weten of ze hun doel zullen bereiken. De gedachtenis verschijnt als de mentale engelenkracht die ook beweegt tussen de verticale as van het beneden en het boven. In het beneden speelt zich het dagelijkse reilen en zeilen af, in het boven dijen de hemelse hoogten uit in het onpeilbare heelal. Op het dubbele kruispunt van de tijdas verleden-toekomst en de ruimte-as beneden-boven ontwikkelt zich het verhaal van de menswording. Vanuit de dynamiek van de gedachtenis beslist de engel Damiel om zijn vleugels af te leggen en mens te worden. Een bijzondere mens, want hij draagt in zich de vleugels van de gedachtenis blijvend mee.

Dat de gedachtenis en het kerkgebouw een natuurlijke band met elkaar onderhouden, blijkt nog uit de woorden ‘gedachtenisprentje’ en ‘gedachtenisviering’. Het kerkgebouw scheidt ruimte voor het moment waarop de levenden waardig afscheid nemen van hen die overleden zijn. Tijdens de katholieke uitvaart krijgen de aanwezigen een gedachtenisprentje mee. Het wordt voor de duur van de rouw op de schouw of de kast gezet en nadien bewaard in een doos met familiefoto’s. Een synoniem voor gedachtenisprentje is bidprentje. Het begeleidt hen die afscheid hebben genomen om via het gebed verbonden te blijven met de overledene. De katholieke traditie van de gedachtenisprentjes ent zich ook op de kern zelf van de christelijke religie. Tijdens iedere katholieke misviering, vandaag ook ‘eucharistieviering’ genoemd, herinnert de priester aan die kern in de consecratiewoorden van het Eucharistische Gebed: “Doe dit tot mijn gedachtenis”. Die woorden zijn een citaat, ontleend aan de eerste brief aan de Korintiërs van Paulus, opgenomen in het Nieuwe Testament. De tekst luidt:

Want wat ik heb ontvangen en aan u heb doorgegeven, gaat terug op de Heer zelf. In de nacht waarin de Heer Jezus werd uitgeleverd nam hij een brood, sprak het dankgebed uit, brak het brood en zei: ‘Dit is mijn lichaam voor jullie. Doe dit, telkens opnieuw, om mij te gedenken.’ Zo nam hij na de maaltijd ook de beker, en hij zei: ‘Deze beker is het nieuwe verbond dat door mijn bloed gesloten wordt. Doe dit, telkens als jullie hieruit drinken, om mij te gedenken.’ (1 Kor 11, 23-25)²

² KBS, *Nieuwe Bijbelvertaling*. Zie www.bijbel.net

Ook in de van het Heilig Avondmaal in de protestantse kerken staat die tekst van Paulus centraal. Hij toont hoe de gedachtenis — ‘het gedenken’ — tot het wezen zelf van de christelijke religie hoort. In de katholieke traditie volgt op de instellingswoorden die teruggaan op Paulus’ eerste brief aan de Korintiërs ook consequent de gedachtenis aan de vorige generaties, te beginnen met de eerste generatie van Maria en de apostelen, waarna de heiligen volgen en ook de dierbare ‘overledenen’ van hen die de eucharistie vieren.

Uit dat christelijke ritueel spreekt een erg menselijk inzicht. Zonder gedachtenis, zonder het vermogen van de herinnering, is er geen mens-zijn mogelijk. Friedrich Nietzsche opent zijn tweede *Unzeitgemässe Betrachtungen* (1874) met het beeld van de grazende kudde in de wei. De mens die dit beeld ziet, benijdt de dieren om hun geluk te kunnen beleven in het ogenblik, zonder zorgen om morgen en zonder kennis van het voorbije ogenblik. Dat geluk van het kunnen vergeten wat is geweest, is de mens niet gegeven. In de spiegel van dat beeld weet de mens dat zijn bestaan “een nooit voltooid imperfectum” is.³ Nietzsches filosofie van het leven is de eerste filosofie die aandacht besteedde aan de tragiek van het menselijk vermogen van de herinnering. Dat vermogen verbindt de mens met zijn concreet bestaan dat in de tijd zit geworteld. Het geheugen vormt de mentale hartslag van zijn menselijk wezen. Zonder het vermogen zich iets te herinneren, zou hij niet weten wie hij is, zou hij zijn naam niet kennen en zou hij geen woorden kunnen spreken, nooit zijn weg vinden naar zijn huis en zijn dierbaren niet herkennen. Het hedendaagse ziektebeeld van Alzheimer, het fenomeen van de demantie, vormt het negatief van de herinnering, het negatief van wat mensen als normaal ervaren. Vreemd genoeg, zo heeft Nietzsche duidelijk aangetoond, werkt het ‘normale’ geheugen ook als een vermogen om te kunnen vergeten. Indien de mens alles zou onthouden wat hij ooit heeft geregistreerd, alles wat hem ooit is overkomen in het groot of in het klein, in vreugde en in verdriet, zou dit hem verlammen en zou dit bij hem de wil om te leven ontnemen. Het mentale vermogen van wat wij mensen de herinnering noemen, is meer dan het vermogen om dingen te onthouden; het is het complexe vermogen om existentiële ervaringen en opgedane

³ Nietzsche, F., *Unzeitgemässe Betrachtungen II. Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*. Berlin: Walter de Gruyter, 1972, p. 245.

informatie of kennisinhouden te kunnen verwerken. Verwerken houdt een mix in van vergeten en onthouden. Heden noemen we die verwerking het proces van zingeving. Dat leest en klinkt gemakkelijk. In de werkelijkheid van alle dag verloopt dat existentieel proces echter helemaal niet van een leien dakje.

De eerdere referenties — Gedächtniskirche, gedachtenisprentje, eucharistische gedachtenis — onthullen het beeldende karakter van de zingevende gedachtenis. Het proces van gedachtenis is geen passief gebeuren. Het mentale proces dat beweegt op de grens tussen vergeten en onthouden, schept zin via de uitbeelding, de verbeelding. Paul Ricoeur denkt verder door op Nietzsches basisgedachte in zijn opus *La mémoire, l’histoire, l’oubli* (2000). Hij noemt het beeldende karakter van de “souvenir-image” de aanschouwelijke functie van de verbeelding (“imagination”) “qui montre, qui donne à voir, qui fait voir”.⁴ De herinnering aan een dierbare overledene, de herinnering aan de slachtoffers van een fataal drama, zij worden pas tot herinneringen gemaakt in en via tastbare beelden: een foto, een standbeeld, maar ook een juweel, een kledingstuk, iets wat door de herinnering uit zijn gebruiksfunctie wordt gehaald en beeldend gaat werken. Gedachtenis werkt als het schouwende vermogen dat beelden regisseert. Dat is wat de engelen Damiel en Cassiel vanop de Gedächtniskirche doen. Zij vertegenwoordigen evenzeer hen die historische monumenten — de ‘memorials’, gedenktekens — oprichten om de nagedachtenis van hun voorouders te eren. Die monumenten zijn stapstenen in de tijd, ze vormen de navelstreng die generaties met elkaar verbindt. De menselijke cultuur en zeker de Europese cultuur kent een bijzonder rijke schatkamer aan gedenktekens en monumenten die met de nodige zorg en financiële middelen in ere worden gehouden. Ze worden doorgegeven van generatie op generatie. Wat op grote, collectieve schaal gebeurt, speelt zich ook af op kleine, familiale schaal. De gedachtenis maakt mensen menselijk. De gedenktekens, van welke aard en grootte ook, zijn verwerkingstekens van het moeilijke en dramatische proces van de menswording. De gedachtenistekens en –monumenten, klein of groot, werken in het bestaan als *zinmo(nu)menten*. Ze verdichten de momenten van levensbeschouwing die perso-

⁴ Ricoeur, P., *La mémoire, l’histoire, l’oubli*. Paris: du Seuil, 2000, p. 66.

nen of groepen hebben besteed aan de gedachtenis van wat hen dierbaar is. Via die zinmo(nu)menten willen ze die gedachtenis ook herhalen op regelmatige tijdstippen om ze aldus door te geven aan de volgende generaties. Dat is bijvoorbeeld de kern zelf van de kerkelijke traditie van het Eucharistische Gebed en de hartslag van de christelijke levensbeschouwing. Geen zinmo(nu)ment sluit de levende beschouwers op in het verleden, ook al ligt de romantische bekoring altijd om de hoek te wachten. Het zingevende moment legt in de eerste plaats de nadruk op het heden. Het dient het leven dat nu wordt geleefd door de aanwezigen. De gedachtenis is een mentale krachtbron. Het opent met de waarde van een voorbij levensmoment de deur naar wat komt. Het zinmo(nu)ment is een mentale batterij die het heden oplaadt om zingedragen de weg in de tijd te kunnen vervolgen.

De kunst van de cinematografie onderhoudt in de huidige cultuur van beelden een sterke en bijzondere band met het fenomeen van de 'gedachtenis'. Cinematografische beelden verschijnen als collectieve herinneringsbeelden die tijdens de duur van de vertoning een moment van gedachtenis ealiseren. Zo zijn ze bij uitstek hedendaagse zinmo(nu)menten. Historische films zoals onder andere de biopics zijn dat van nature. Hetzelfde geldt voor de ontelbare documentaires over historische gebeurtenissen of personen. Bepaalde historische gebeurtenissen vormen een genre op zich: de oorlogsfilm gewijd aan de Tweede Wereldoorlog, en het genre van de Holocaustfilm vertegenwoordigen zeer krachtige en belangrijke zinmo(nu)menten. Maar ook minder voor de hand liggende genres realiseren belangrijke gedachtenismomenten. Dat is zeker waar voor het genre van de religieuze film, soms ook spirituele film genoemd. Zonder historische films te zijn, vormen ze zingevende momenten die de blijvende betekenis van religieuze waarden gedenken in de bestaande tijd en ruimte. De eerder genoemde *Der Himmel über Berlin* is daar een voorbeeld van. Ook de werken van meesters als Carl Theodor Dreyer (1889-1968), Robert Bresson (1901-1999), Ingmar Bergman (1918-2007) en Andrei Tarkovsky (1932-1986) zijn hiervan bevoorrechte getuigen. Die films vertegenwoordigen vele andere films van de meest diverse cineasten. Een mooie recente staalkaart daarvan bieden de recente films *En waar de sterre bleef stille staan* (2010) van Gust Van den Berghe, *Agora* (2009) van Alejandro Amenábar en *Des hommes et des dieux* (2010) van Xavier Beauvois. Zij reiken een leidraad aan om de zinmo(nu)menten, werken van de gedachtenis, verder te exploreren.

En waar de sterre bleef stille staan

Gedachtenis en herinnering aan de oorsprong zijn met elkaar verweven. De herinnering aan de oorsprong geeft zuurstof aan de gedachtenis. Dat geldt zeker voor de religies. De Romeinen vierden de herinnering aan de stichting van hun stad in 753 v. Chr. in de mythe van de tweelingen Romulus en Remus, geboren uit het verboden huwelijk van de god Mars en de Vestaalse maagd Rhea Silvia. Als afgewezen baby's werden Romulus en Remus gezoogd door de wolvin Lupa Capitolina. Het mythische beeld van de wolvin met de zogende tweelingsbroers is teruggevonden en wordt nu bewaard in de Musei Capitolini te Rome. De Romeinse auteur Virgilius heeft het verhaal van de stichting van Rome vastgelegd in zijn epos *Aeneas* in de eerste eeuw voor onze christelijke tijdrekening, dus zo'n zes eeuwen na de (mythische) stichting van de stad. Oorsprong en gedachtenis. De verwevenheid van beiden zijn ook terug te vinden in de joods-christelijke bronnen. In het jodendom vormen de herinneringen aan de grote historische momenten van het volk het wezen zelf van de religie en de religieuze gebruiken. De Thora verbindt de verre oorsprong van het volk met de herinnering aan de drie stamvaders Abraham, Isaac en Jacob. En die herinnering wordt geënt op die aan de mythische oorsprong van de hele schepping van de aarde en de mens, waarin zich de herinnering aan het eerste mensenpaar, Adam en Eva, situeert. En ook in het christendom is vrij vroeg na de dood van de historische Jezus van Nazareth het proces van de evangelische herinnering ontstaan. De synoptische evangeliën van Matteüs en Lucas laten de grote schildering van het leven, de dood en verrijzenis van Jezus de Christus voorafgaan door een uitgebreide gedachtenis aan de geboorte van Jezus bij zijn moeder, de maagd Maria en zijn voedstervader, de heilige Jozef de Timmerman. Het christendom heeft tot op heden zich door de eeuwen heen ontwikkeld via twee stichtingsverhalen, het evangelische passieverhaal en het evangelische geboorteverhaal. Leven en dood.

De film van Gust Van de Berghe is een originele, filmische gedachtenis aan het oerchristelijke geboorteverhaal. Daarbij heeft hij zich direct laten inspireren door de Vlaamse auteur Felix Timmermans (1886-1947). Het werk van de Lierenaar maakt deel uit van het Rijke Roomse leven in Vlaanderen dat zijn bloei kende in het interbellum en uitliep tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Timmermans vond zijn inspiratie in het landelijke katholieke Vlaanderen met zijn landschap van kerktorens. Omdat hij zo dicht stond bij de volkscultuur, was zijn werk ook erg populair. Tot op vandaag blijft het theaterstuk van Timmermans, *En waar de sterre bleef*

stille staan, in de kersttijd op het repertoire staan van amateurgezelschappen. Dat gebeurt niet meer zo frequent als in de jaren twintig bijvoorbeeld toen het ook in Nederland met succes werd opgevoerd. Felix Timmermans kreeg niet genoeg van het kerstverhaal. Hij bewerkte het telkens opnieuw. Het werd de onderlegger van zijn oeuvre. Zijn literair en persoonlijk credo. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1916-1917, verscheen zijn evangelische roman *Het kindeken Jezus in Vlaanderen* eerst in episodes in het tijdschrift *Van Onzen Tijd*. Wanneer het verhaal in boekvorm verscheen in 1917 droeg Timmermans het op aan de redactrice van het tijdschrift, Maria Viola. De opdracht luidt:

In de kader en de landschappen van ons schoon en goed Vlaanderen, heb ik mij het Goddelijke verhaal van het Kindeke Jezus, zijn zoete moeder en zijn goede voedstervader verbeeld, en met wat letterkunde in groot genoegen omsierd.⁵

Timmermans gebruikt expliciet het werkwoord 'verbeelden'. Terecht. Zijn vertelkunst heeft een schilderachtige zeggingswijze. Dat werd al in zijn eigen tijd opgemerkt en gewaardeerd. Theo Rutten schreef in zijn boek over Timmermans' schrijfkunst dat diens werk verwantschap vertoonde met de Franse volkliteratuur van onder andere De Molder en Lemonnier. In die context stipt hij aan:

Ook hier zijn de verbeeldingen dikwijls te danken aan aanschouwen en inleven in schilderwerken en in een bijzonder oud-Vlaanderen-stemming. Ook zij kleuren speelgoedachtig-uitgebeelde Vlaamse taferelen, waarin werkelijkheid en anachronistische fantasie gepaard gaan. De overeenstemmende waarde van visie en beeld, de bijna gelijkwaardige folkloristische behandeling berusten echter niet op beïnvloeding van de een door de ander. Dit soort primitivisme zat in de lucht.⁶

⁵ Timmermans, F., *Het kindeken Jezus in Vlaanderen*. Leuven: Het Davidsfonds, 1988, p. 4.

⁶ Rutten, Th., *Felix Timmermans*. Groningen/ Den Haag: J.B.Wolkers' Uitgevers, 1928, p. 100.

laatste woord kan krijgen. Daarmee zijn trouwens ook het slottaferaal en het eindbeeld van de film in overeenstemming. De gegijzelde monniken stappen in de winterse koude zwijgend de besneeuwde helling op waar de groep langzaam verdwijnt in de mist.

De film weigert de pretentie te volgen om te kunnen tonen wat er nog allemaal gezegd en gedaan is. De gedachtenis houdt afstand tegenover de oorsprong waarnaar ze verwijst en waaraan ze haar eigen bestaan dankt. Haar verbeelding slaat niet op hol. Dat laatste is niet vanzelfsprekend in de huidige beeldcultuur met haar pretentie de gebeurtenissen zelf te kunnen vasthouden. Een ongelooflijke illusie, een verbeelding zonder geloof. Een blinde pretentie die het eigen wezen van de gedachtenis ontkent. Een mediapretentie die het vergeten produceert. Een verbeelding zonder geheugen. *Des hommes et des dieux* is midden de heersende beeldcultuur een spirituele oefening in menselijke werkelijkheid van de gedachtenis. Midden van de beeldenzee een eiland, een zone van zin, waar de toeschouwer zich kan en mag de kracht van de gedachtenis herinneren.

Gedachtenistriptiek

Gedachtenis als triptiek van tijd: verleden, heden en toekomst. Tegelijkertijd triptiek van verbeelding: oorsprong, ontwikkeling, verwerking. En tevens drieluik van zingeving: waarden, gedachten, gevoelens. De gedachtenis is geen toestand, ze *is* eigenlijk niet. De gedachtenis treedt op als een mentaal werk met herinneringen als grondstof. De gedachtenis brengt zingeving voort, een zone van zin, een snijpunt op de drie assen van de tijd, een zinmoment dat zelf uitgroeit tot een zinmonument, zelf weer een opstap naar een nieuwe weg in de tijd. Aldus boetseert ze de menselijkheid van de mens. Zonder de werking van de gedachtenis veroordeelt de mens zich tot een willoos instrument dat door de zwaartekracht van het ogenblik wordt verlamd. Zonder haar vergroeit de mens al gauw tot een willoos object of tot een monster. De gedachtenis houdt de mens menselijk. Ze maakt wezenlijk deel van de nooit aflatende menswording van de mens. Wonderlijk genoeg staat die menswording als programma ingeschreven in zowel de gedachtenis van het christendom als in de gedachtenis van de agorische samenleving. Dat verschijnt duidelijk in de cinematografische spiegel van het drieluik *En waar de sterre bleef stille staan, Agora* en *Des hommes et des dieux*.

De drie hedendaagse beeldwerken vinden elkaar op de 'agora' van de gedachtenis. Het woord 'agora' is trouwens zelf ook het werk van de gedachtenis. Amenábar brengt dat voor het voetlicht in zijn film. De titel is zelf een en al gedachtenis. Het titelwoord bevat de herinnering aan de oorsprong van de Atheense, agorische samenleving in het oude Hellas. Het verwijst naar de eerste publieke ruimte in de Europese cultuurgeschiedenis waar burgers in vrijheid konden samenkomen om met elkaar gedachten en voorwerpen uit te wisselen. Die Atheense agora vond zijn oorsprong in de ontwakende, democratische geest die zich kon ontwikkelen in de vrijheid van spreken, denken en verbeelden. In het Alexandrië van Hypatia verlengde de agora zich in de bibliotheek, de gedachtenisruimte van de vrije menselijke geest, gevoed door de religieuze beleving van het wonder van de werkelijkheid, de schoonheid van de kosmos. Uit de schouwende gedachtenis ervan hebben waardevolle mensen zoals Hypatia hun levenszin gevonden.

En dan is er de tweede agora van de Europese beschaving, verdicht in de verbeelding van de evangelische Ster aan de nachtelijke hemel. Zij voltrekt die andere beweging van de gedachtenis: niet van beneden naar boven (Hypatia en het platonische Idealisme) maar omgekeerd. Die andere schoonheid, die van de agorische gemeenschap, is evenzeer daar te zoeken en te vinden waar mensen mensen aan het worden zijn. Op die oorspronkelijke evangelische verbeelding hebben kunstenaars als Leon Tolstoj, Felix Timmermans en Gust Van den Berghe hun eigentijds gedachteniswerk gebouwd. In het theater en de film *En waar de sterre bleef stille staan* is de agora van de menswording belicht vanuit de hemelse Ster, te vinden in een verloren gereden woonwagen. In de gedachtenis die *Des hommes et des dieux* realiseert, verschijnt het klooster in Tibhirine als bijzondere agorische ruimte. Het is een plaats van studie zoals de bibliotheek van Alexandrië, maar tegelijkertijd ook van liturgie en medische verzorging van de zieke dorpingen.

Agora en *Des hommes et des dieux* zijn met kruisende betekenislijnen met elkaar verbonden. Dat gebeurt ook letterlijk via de acteur Michael Lonsdale. In *Agora* kruipt hij in de rol van Theon van Alexandrië, bibliothecaris van de bibliotheek en vader van Hypatia. Hij sterft aan de gevolgen van een verwonding, opgelopen tijdens de verwoesting van de bibliotheek door de christenen, een voorbode van de marteldood van zijn dochter en geleerde Hypatia. In *Des hommes et des dieux* is hij monnik Luc, de contemplatief en tevens de dorpsgeneesheer. De Helleense geleerde in *Agora*, de christelijke herder in *Des hommes et des dieux*. In beide gevallen sterft hij aan de gevolgen van de spiraal van geweld die vanuit het centrum van de samenleving de agora met zijn mensen komt vernietigen. De gedachtenis kent naast de lichtende ster, ook de donkere nacht. Die toont zich in de kritische dimensie, eigen aan de gedachtenis. In de beide gevallen verklankt zich die dimensie in het citaat van de Franse christelijke denker Blaise Pascal (1623-1662), dat voorkomt in *Des hommes et des dieux*: “Des hommes ne font jamais autant de mal que pour la considération religieuse en temps de choix”. Wegens het moeizame ritme van de menswording is en blijft het werk van gedachtenis altijd een rouwverwerking. Gedachtenis als triptiek van geloof, liefde en tragiek.

www.menstis.be

Gedachtenis is geen hot item in de heersende cultuur. Officieel staat de blik geprogrammeerd richting vooruitgang en innovatie. In dit onderzoek over gedachtenis is de blik voorwaarts niet afwezig. Integendeel. Het laat zien dat de gedachtenis een onmisbaar fenomeen is om verbonden met het verleden in het heden zonder angst te bewegen richting toekomst.

Het onderzoek over de gedachtenis zelf treedt buiten de zuiver theoretische denkkaders. Dat komt door de eigen, unieke methode om te reflecteren in de spiegel van drie cinematografische kunstwerken. Zij stofferen het onderzoek met beelden en klanken, en met concrete levenservaringen en gebeurtenissen. Hierdoor blijft het onderzoek zelf verankerd in de cultuur en de samenleving van de nog jonge eenentwintigste eeuw.

De drie films zijn: *Waar de sterre bleef stille staan*, *Agora* en *Des hommes et des dieux*. Ze ovespannen meer dan twintig eeuwen Europese geschiedenis en toch zijn ze geworteld in de hedendaagse lotgevallen van de mens. Alle drie realiseren ze de gedachtenis aan het christelijke geloof. Ze verbinden daarbij op een zowel kritische als constructieve wijze de oorsprong ervan met zijn eeuwoude lotgevallen. Het onderzoek verbindt verhelderende achtergrondinformatie met de concrete analyse van de kunstwerken met als doel de exploratie van hun betekeniswerelden. De drie films bewegen elk op hun eigen manier rond het middelpunt van de gedachtenis.

Sylvain De Bleeckere, prof. dr. phil., is docent aan het departement architectuur van de PHL/ Associatie UHasselt. Hij leidt er het bureau cultuurwetenschappen, bouwt er het masterseminarie cultuur uit en coördineert er onderzoek naar de relatie tussen architectuur, ruimte en zingeving in de hedendaagse, democratische samenleving. Hij is tevens stichter en voorzitter van Men(S)tis vzw. Hij publiceert sinds 1982 in binnen- en buitenland. Hij integreert in een postmodern denken over de mens de kunst van de cinematografie op een even originele als eigenzinnige wijze.